

ДОКТРИНА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗРОБКИ В УКРАЇНІ

DOCTRINE OF CONSTITUTIONAL IDENTITY AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Дядик В.О., студентка I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню змісту доктрини конституційної ідентичності у взаємозв'язку з перспективами її розробки на доктринальному рівні в правовому полі України. Важливість вивчення питання в цій сфері обумовлена зростанням в сучасному світі ролі процесів інтеграції й глобалізації, у яких наша держава бере активну участь, зокрема з огляду на раніше проголошені й конституційно закріплені прагнення слідувати європейському та євроатлантичному курсу. За результатами проведеного дослідження автором було детально розглянуто зміст поняття «ідентичності» як інтерпретації власної суті, самоусвідомлення своєї унікальності та, як результат, визнання іншими членами спільноти ознак, які її складають. Це дало змогу виокремити передумови формування концепції конституційної ідентичності та розкрити її значення в широкому та вузькому сенсах.

Питання конституційної ідентичності найбільше актуалізується за наявності перспективи конституційних змін, тому особливу увагу було приділено незмінюваним положенням конституцій та механізму внесення змін до основного закону як інструментам захисту та забезпечення стабільності конституційної ідентичності держави. Крім того, за змістом статті автором проаналізовано співвідношення національної та конституційної ідентичностей і, як висновок, встановлено нетотожність зазначених понять.

Автором було запропоновано виокремлювати такі системоутворюючі елементи доктрини конституційної ідентичності, як національний аспект, доктрина конституційного патріотизму, основоположні конституційні цінності та національна конституція, які формують зміст та вектор розвитку конституційної ідентичності як на ідеологічному рівні, так і на рівні практики правозастосування. Крім того, у розрізі зазначених елементів приділено увагу на їх роль як запобіжників зловживанням у використанні даної доктрини, зокрема щодо небезпеки появи авторитарних і популістських тенденцій в державі.

Автором підсумовано, що практичне застосування конституційної ідентичності в Україні має найбільші перспективи саме у конституційному судочинстві, а сам термін «конституційна ідентичність» вже знайшов своє перше застосування у практиці Конституційного Суду України. Тому розробка даної доктрини в правовому полі України обумовить подальший план дій у разі позитивного вирішення питання щодо членства України в ЄС та НАТО задля позиціонування власної конституційної ідентичності й визначення напрямів подальшої взаємодії та співпраці.

Ключові слова: ідентичність, конституційна ідентичність, національна ідентичність, конституційний лад, конституційні цінності, конституційний патріотизм, євроінтеграція.

The article is devoted to the study of the content of the doctrine of constitutional identity in relation to the prospects of its development at the doctrinal level in the legal field of Ukraine. The importance of studying the issue in this area is due to the growing role of the processes of integration and globalization in the modern world, in which our state takes an active part, in particular, in view of the previously announced and constitutionally enshrined aspirations to follow the European and Euro-Atlantic course. According to the results of the conducted research, the author examined in detail the meaning of the concept of "identity" as an interpretation of one's own essence, self-awareness of one's uniqueness and, as a result, recognition by other members of the community of the features that make it up. This made it possible to single out the prerequisites for the formation of the concept of constitutional identity and reveal its meaning in a broad and narrow sense.

The issue of constitutional identity is most relevant in the presence of the prospect of constitutional changes, therefore, special attention was paid to the immutable provisions of constitutions and the mechanism of amendments to the basic law as tools to protect and ensure the stability of the constitutional identity of the state. In addition, according to the content of the article, the author analyzed the relationship between national and constitutional identities and, as a conclusion, established the non-identity of the mentioned concepts.

The author proposed to single out such system-forming elements of the doctrine of constitutional identity as the national aspect, the doctrine of constitutional patriotism, fundamental constitutional values and the national constitution, which form the content and vector of the development of constitutional identity both at the ideological level and at the level of law enforcement practice. In addition, in the section of the mentioned elements, attention is paid to their role as safeguards against abuse in the use of this doctrine, in particular regarding the danger of the emergence of authoritarian and populist tendencies in the state.

The author concluded that the practical application of constitutional identity in Ukraine has the greatest prospects precisely in constitutional proceedings, and the very term "constitutional identity" has already found its first application in the practice of the Constitutional Court of Ukraine. Therefore, the development of this doctrine in the legal field of Ukraine will determine the further action plan in the event of a positive solution to the issue of Ukraine's membership in the EU and NATO in order to position its own constitutional identity and determine the directions of further interaction and cooperation.

Key words: identity, constitutional identity, national identity, constitutional system, constitutional values, constitutional patriotism, European integration.

Вступ. Можна впевнено стверджувати, що взаємодія різноманітних акторів на міжнародній арені у сучасному світі характеризується, зокрема, такими явищами як інтеграція, глобалізація, гармонізація тощо. Тобто на сьогодні перевага надається створенню різного роду об'єднань задля досягнення чітко визначених цілей, а також зближенню механізмів правового регулювання. Проте, з іншого боку, такі тенденції актуалізують питання ідентифікації тієї чи іншої держави серед масиву інших задля збереження власних історично сформованих особливостей та інститутів. Досягнення такого балансу між процесами інтеграції та збереженням існуючих цінностей в державі є особливо актуальним для України сьогодні, яка навіть під час повномасштабної

збройної агресії не відмовилась, а навпаки підтвердила й твердо обстоює раніше проголошені й конституційно закріплені прагнення слідувати європейському та євроатлантичному курсу. Саме в цьому контексті найдоречніше говорити про доктрину конституційної ідентичності, яка є предметом даного дослідження з огляду на відсутність єдиного та уніфікованого підходу до її розуміння, а тому наявна необхідність у наданні визначеності головним її аспектам, зокрема задля запобігання зловживанням у використанні даної доктрини.

Метою статті є встановлення змісту та складових елементів конституційної ідентичності задля виявлення умов та перспектив розробки її концептуальних й доктринальних положень в правовому полі України.

Аналіз останніх досліджень. Питання конституційної ідентичності у своїх дослідженнях торкалися такі вітчизняні науковці як О.Ю. Никорак, М.В. Савчин, Ю.Г. Барабаш, В. П. Колісник, Г. В. Берченко, Т. М. Слінько, В. Ковальчук, О. М. Бориславська, І. В. Звоздецька, Л. І. Летяничин, М. І. Зіверт, О. Щербанюк. Натомість дана доктрина потребує подальших наукових розробок задля визначення шляхів її функціонування в Україні.

Вклад основного матеріалу. Поняття ідентичності розглядається у розрізі досліджень багатьох наук, зокрема соціології, філософії, психології, логіки тощо. У спрощеному вигляді ідентичність можна визначити, в одному значенні, як абсолютну тотожність двох явищ, а з іншого – як інтерпретація власної суті, самоусвідомлення своєї унікальності та, як результат, визнання іншими членами спільноти ознак, які її складають.

Свою чергою, у правовій науці на сьогодні дедалі більше уваги приділяється формуванню доктрини конституційної ідентичності, дослідження якої актуалізувались у зв'язку з посиленням глобалізаційних й інтеграційних процесів в останні десятиліття. Основу для її розвитку заклала концепція конституційної ідентичності, вироблена у так званому «Лісабонському рішенні» Федеральним Конституційним судом Німеччини у контексті дослідження співвідношення права Європейського Союзу й національного законодавства та його впливу на ідентичність чинного конституційного ладу ФРН. Адже, як відомо, така характеристика Європейського Союзу як наднаціональності іноді може ставити у конфронтацію інтереси й наявне регулювання держави-члена з одного боку, та інституцій Європейського Союзу – з іншого. Тому розробці даної доктрини сприяла, серед іншого, все більша імплементація наднаціонального права та проникнення його у сфери, які раніше регулювались лише внутрішнім законодавством. Тобто якщо раніше конституційна ідентичність була радше запобіжником від політичної сваволі всередині конкретної країни, то з утворенням Європейського Союзу як наднаціонального утворення, якому держави добровільно передають частину свого суверенітету, це вже є спробою запобігти надмірній такій передачі [1, с. 133, 137].

Як і більшість категорій, поняття конституційної ідентичності можна розглядати у широкому і вузькому значеннях. Відповідно у широкому значенні конституційну ідентичність визначають як *комплекс певних принципів, інститутів, цінностей, традицій й особливостей конституційного ладу держави, що втілюються на звичаєвому, нормативному і правозастосовному рівнях та відрізняють державу від усього масиву держав світу та інших суб'єктів міжнародного права*. Даний підхід представляє також М. В. Савчин, який визначає, що національна конституційна ідентичність складає набір основних елементів, серед яких: національна конституційна культура й доктрина; правовий стиль ухвалення юридичних рішень; система судового конституційного контролю; інституційний дизайн: горизонтальний і вертикальний поділ влади; вибори та контроль над владою [2, с. 37]. На розвиток даного підходу науковці також приходять до висновку, що означення «конституційна», як різновид ідентичності, не дорівнює ні самому лише тексту конституції, ні актуальним політичним рішенням [1, с. 135], що свідчить про багатоаспектність даного поняття.

У своєму вузькому значенні конституційна ідентичність розглядається через призму, по-перше, основних положень конституції, які часто є незмінними або ж підлягають зміні лише через ускладнений законодавчий механізм, та, по-друге, судового контролю щодо внесення змін до основного закону. У цьому значенні застосовує доктрину конституційної ідентичності Ю.Г. Барабаш, а саме – через внесення змін до конституції [3, с. 40]. Варто зазначити, що загалом шляхом встановлення незмінних основних конституційних положень чи усклад-

неного порядку їх зміни, більшість держав захищають свою конституційну ідентичність.

Важливість даного підходу для розуміння суті досліджуваної доктрини, серед іншого, пояснюється тим, що занадто доступний і легкий процес внесення змін до основного закону держави обумовлюватиме стрімку динаміку правового регулювання, що може призвести до розмивання меж ustalених принципів й інститутів та поставити під загрозу напрацьований роками й перевірений досвідом уклад суспільного життя конкретної держави, у разі зміни якого вона потенційно може втратити свої історично набуті особливості. З огляду на це можна дійти висновку, що питання конституційної ідентичності найбільше актуалізується за наявності перспективи конституційних змін.

Натомість не варто заперечувати необхідність в конкретних випадках впровадження певних реформ, які мають на меті перетворити державу на таку, що відповідає вимогам часу, що в даному контексті може мати результатом зміну конституційної ідентичності. Тому у кожній окремій ситуації відповідальність за дотримання цього балансу у конституційній сфері покладається, по-перше, на законодавця, який має формувати законодавство держави як відповідно до волі народу, який він репрезентує, так і згідно з вимогами часу, а також на органи конституційного контролю, які встановлюють відповідність тих чи інших змін та порядку їх внесення існуючому конституційному ладу. У такому разі трансформація конституційної ідентичності обумовлюється динамізмом й еволюцією суспільних відносин. Прикладом таких змін в Україні може заслужено слугувати проголошення в Конституції України стратегічного курсу на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору й подальше подання заявки на вступ до Європейського Союзу та НАТО, завдяки чому Україна закріпила ще одну складову своєї конституційної ідентичності, чому передував дійсно довший й нелегкий шлях.

Суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща у відставці Мирослав Гранат, своєю чергою, зазначає про три функції, які виконує конституційна ідентичність, серед яких, по-перше, констатація тих положень, які є найважливішими у конституції, тобто визначення «стрижня» або «ядра» будь-якого основного закону; по-друге, встановлення меж можливих змін, які вносяться до конституції; та, по-третє, виконання ролі своєрідного «бар'єру» щодо співвідношення між національним правом і правом Європейського Союзу [4, с. 4].

Таким чином, поняття конституційної ідентичності концептуально охоплює як процес самоідентифікації, що формалізовано виражений на рівні основоположних та загальних положень конституції тієї чи іншої держави, так і процес визначення власного місця серед міжнародної спільноти, його визнання її членами та окреслення перспектив подальшої взаємодії.

У змісті конституційної ідентичності як комплексного поняття, на нашу думку, закладає фундамент та відіграє основоположну роль саме **національний аспект**. Як зазначають науковці, конституційна ідентичність «розкривається» через реконструкцію історичних фактів життя відповідної нації та держави [4, с. 5]. В основі національної конституційної ідентичності лежить ідея політичної нації як єдності громадян конкретної держави, а як зазначається в літературі, конституційна ідентичність має пряму кореляцію із національною конституційною традицією [2, с. 36]. З огляду на це не дивно, що у європейській конституційній теорії й практиці звичним є взаємозамінне використання термінів «національна ідентичність» та «конституційна ідентичність» [5, с. 78]. Натомість, дійсно, аналізована доктрина зумовлена і нерозривно пов'язана з особливостями конституційного ладу конкретної держави, який визначається її народом, проте, як влучно, на нашу думку, зазначає О. Никорак з посилан-

ням на польську вчену Едиту Кшиштофік, конституційна ідентичність є поняттям вужчим за національну ідентичність, адже остання стосується цінностей, які плекаються нацією, що відрізняє її від інших націй, а конституційна ідентичність концентрується на конституційних досягненнях, вираженні правової культури та політичної думки нації, які формувалися історією даної нації [6, с. 16]. Отже, національна ідентичність створює базис для формування й подальшого розвитку конституційної ідентичності, натомість не є її абсолютним еквівалентом.

Національну складову концепції конституційної ідентичності доповнює наднаціональна, що виражена **доктриною конституційного патріотизму**. Дана доктрина є результатом підвищення ролі глобальних та наднаціональних суб'єктів у порівнянні з національними державами та ставить в пріоритет універсальні правові цінності та приписи ліберальної демократичної конституції. Доктрина конституційного патріотизму робить акцент на конституційній ідентичності у розрізі запобігання впливу небезпеки появи авторитарних і популістських тенденцій в державі. Це є важливим з огляду на те, що як показує практика, концепція конституційної ідентичності використовується популістами, але в її вкрай спрощеному та примітивному варіанті. Як зазначає В. Ковальчук, конституційна ідентичність, в основі якої покладено національний конституційний патріотизм, є найбільш дієвим запобіжником концентрації державної влади в межах однієї популістської партії [7, с. 70-71]. Тобто логічним висновком є те, що розвиток доктрин конституційної ідентичності та конституційного патріотизму є взаємопов'язаним та у своїй взаємодії сприяє зміцненню стабільності інститутів правової й демократичної держави, а також запобіганню правовому нігілізму та громадянській індиферентності як проявам популізму.

О.М. Бориславська справедливо відмічає, що національна конституційна ідентичність проявляється у відповідній національній системі конституціоналізму [8, с. 54]. Гарантом же збереження конституційної ідентичності у цій системі на сьогодні виступає саме **національна конституція** [9, с. 112]. Отже, конституція розглядається як одне з джерел формування конституційної ідентичності, проте з метою недопущення звуження її змісту варто зазначити, що все ж таки не єдине. Своєю чергою, доктрина конституційної ідентичності допомагає у визначенні найбільш значущих, «захищених» положень основного закону, що складають так званий «дух» конституції. Питання конституційної ідентичності в цьому контексті постає також з огляду на те, що національні конституції мають відповідати певним єдиним стандартам, зокрема у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. Натомість задля формування конституційної ідентичності не існує стандарту щодо форми, тобто не обов'язково мати основний закон у вигляді зведеного, єдиного кодифікованого акта, що підтверджується прикладом Швеції, Сполученого Королівства, Канади, Ізраїля.

Захист конституційної ідентичності пов'язаний із забезпеченням захисту **основоположних конституційних цінностей**, оскільки саме вони її й формують. Серед них можна виділити, зокрема, права і основоположні свободи людини і громадянина, верховенство права, демократію, справедливість, людську гідність, свободу, рівність тощо. Такий зв'язок із цінностями та його захист забезпечується через співвідношення суверенітету парламенту та судового конституційного перегляду (контролю), боротьба між якими, на думку науковців, є ключовою проблемою у правовому захисті конституції [2, с. 356]. Крім того, у контексті аналізу цінностей у взаємозв'язку з конституційною ідентичністю питання полягає в тому, чи можуть, наприклад, дані цінності слугувати виправданням ймовірним порушенням норм міжнародного права. Адже тоді конституційна ідентичність розглядається як вказівка

на ступінь, до якого міжнародні органи, у тому числі міжнародні суди, повинні враховувати важливі національні конституційні норми та цінності, тобто як складова теорії судового самообмеження [1, с. 135]. Отже, саме основоположні конституційні цінності формують вектор розвитку конституційної ідентичності як на ідеологічному рівні, так і на рівні практики правозастосування.

Щоб зрозуміти зміст конституційної ідентичності в Україні історично потрібно вийти далеко за межі періоду незалежності. Адже саме нелегкий та довгий шлях до незалежності визначив Україну як суверенну державу та цінності, що лягли в основу українського конституційного ладу, зокрема прагнення до власної державності, самостійності, обмеження влади та її поділ, верховенство права. Надалі ж, якщо після проголошення незалежності конституційна ідентичність в Україні формувалась навколо мети обмеження впливу радянської спадщини, то після революційних подій 2013-2014 рр. пріоритетом став розвиток власної моделі конституційної ідентичності, через яку червоною ниткою проходить ідея європейської інтеграції [6, с. 12].

Ю.Г. Барабаш та Л.І. Летнянчин у своєму дослідженні зазначили доктрину конституційної ідентичності серед загальноновизнаних в українському конституціоналізмі та визначили її перспективною наряду з найбільш поширеними доктринами [10, с. 137]. Крім того, на думку Ю.Г. Барабаша, основою для формування власної доктрини «конституційної ідентичності» в Україні можуть стати юридичні позиції, що містяться у висновку Конституційного Суду України від 24.12.2019 р. № 9-в/2019 щодо конституційності додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України [3, с. 40]. Даним висновком було констатовано невідповідність запропонованих законопроектом змін частині 1 статті 157 Конституції України, а саме визнано такими, що передбачають скасування та обмеження прав і свобод людини й громадянина, оскільки, серед іншого, не відповідають вимозі домірності (пропорційності) [11].

Загалом варто зазначити, що термін «конституційна ідентичність» вже знайшов своє перше застосування у практиці конституційного судочинства. У рішенні Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року №1-п/2021 щодо конституційності Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Суд зазначив, що *«юридичний статус української мови як державної є водночас засадничою конституційною цінністю, титомою ознакою й ключовим чинником єдності (соборності) Української держави та невіддільною частиною її конституційної ідентичності»* [12]. Тобто чітко простежується, що практичне застосування конституційної ідентичності має найбільші перспективи саме у конституційному судочинстві. Тому акти Конституційного Суду України стають джерелом конституційної ідентичності наряду з текстом конституції, національним, історичним та політичним базисом. З огляду на це, ґрунтовна розробка доктрини конституційної ідентичності в перспективі матиме вплив на межі попереднього й наступного конституційного контролю та відкорегує їх. Адже тоді під час розгляду того чи іншого проекту змін до Конституції враховуватиметься як конституційна ідентичність, так і те, наскільки такий законопроект служитиме цілям, що впливають із неї.

Важливу роль у вираженні конституційної ідентичності, безсумнівно, відіграє преамбула до конституції. Саме у змісті преамбули до Конституції України в кількох рядках авторами лаконічно вміщено як передумови її прийняття, так і ідеали, яких наша держава прагне досягнути. Саме тому внесення змін до цієї частини Основного Закону сьогодні викликає неоднозначну реакцію і дискусії у правовому полі України. Так, зокрема, суддя Конституційного Суду України Мельник М.І. у своїй окремій

думці стосовно висновку щодо конституційності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору наголосив, що внаслідок внесення змін до преамбули Конституції України відкоригується історичний момент (передумови, мотиви, цілі) її прийняття 28 червня 1996 року, що є неможливим з огляду на необхідність збереження історичної логіки конституційного процесу [13]. Дані положення чітко демонструють, що на сьогодні наявна потреба у виробленні єдиного виваженого підходу до встановлення значення та доцільності змін преамбули Конституції у їх взаємозв'язку з конституційною ідентичністю.

Детальна розробка доктрини конституційної ідентичності в Україні необхідна також з огляду на необхідність запобігання свавільності у її використанні. Адже, як зазначає Ю. Г. Барабаш, подібні доктрини «конституційної ідентичності» є зброєю, яка використовується судами, що проявляють активізм у захисті конституційних цінностей за формальної відсутності належного інструментарію [2, с. 41]. А як відомо суддівський активізм на протигагу суддівській стриманості, зокрема у конституційній сфері, може призводити до безмежної інтерпретації та надмірного розсуду.

Підтвердженню ж проголошеної на конституційному рівні європейської ідентичності України має передувати визнання її національної конституційної ідентичності, що, на жаль, наша держава й до сьогодні повинна виборювати. Натомість розробка даної доктрини в правовому полі України обумовить подальший розвиток подій у разі позитивного вирішення питання щодо членства України в ЄС та НАТО задля позиціонування власної конституційної ідентичності у співвідношенні, наприклад, до правового порядку Європейського союзу. Це дозволить визначити напрямки подальшої взаємодії та співпраці.

Висновки. Отже, беззаперечно, конституційна ідентичність справляє вагомий вплив на формування політичної і правової системи держави, адже містить в собі загальні закономірності й вирішальні особливості, набуті державою в процесі свого історичного розвитку. Тобто конституційна ідентичність це те, що з одного боку, об'єднує населення й інститути певної держави, а з другого – відрізняє так державу від масиви інших. Тому аналізована доктрина має вдало поєднувати в собі як елементи статистики, що виражаються в історично сформованих умовах політичного і правового життя конкретної держави, так і характеризуватися динамізмом задля визначення подальшого курсу розвитку країни відповідно до вимог часу.

Поняття конституційної ідентичності може розглядатися як в широкому, так і в вузькому значенні, проте питання застосування доктрини конституційної ідентичності найбільше актуалізується за наявності перспективи конституційних змін. У такому разі трансформація конституційної ідентичності обумовлюється динамізмом й еволюцією суспільних відносин.

У змісті конституції ідентичності значну роль відіграють: національний аспект, доктрина конституційного патріотизму, основоположні конституційні цінності, та, зокрема, головніше, конституція як вище джерело ідентичності.

В Україні розробка доктрини конституційної ідентичності обумовлена вже наявними посиланнями на неї як науковців у своїх доктринальних дослідженнях, так і Конституційного суду України у його рішеннях. Тому твердження, що Україна має свою власну конституційну ідентичність означає визнання її конституційною державою зі своєю конституційною традицією, про що немає жодних сумнівів. Натомість сьогодні під впливом загальних тенденцій, динаміка конституційної ідентичності в Україні обумовлюється необхідністю гармонізації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, як складова обраного нашою державою курсу на євроінтеграцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Никорак О.Ю. Доктринальні підходи до визначення поняття конституційної ідентичності. *Український часопис конституційного права*. 2018. № 4. с. 132-139. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2018-4/pdfs/6-olha-nykorak-doktrynalni-pidkhodyvyznachennia-konstytutsiinoi-identychnosti.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).
2. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право. Київ: БАІТЕ, 2020. 462 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Savchyn_Mykhailo/Porivnialne_konstytutsiine_pravo.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
3. Барабаш Ю.Г. Роль академічної думки у формуванні офіційної конституції доктрини. *Взаємні здобутки Європейської Комісії «За демократію через право» і органів конституційної юстиції та проблеми тлумачення у конституційному судочинстві*: зб. матеріалів і тез Міжнародної онлайн-конференції (Київ, 25 червня 2020 р.). С. 39-44. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_konferenciya_25.06.2020.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
4. Гранат М. Конституційна ідентичність та її значення. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. с. 3-7. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2021-4/pdfs/1-myroslav-granat-konstytutsiina-identychnist-yii-znachennia.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).
5. Колісник В. П., Берченко Г. В., Слінько Т. М. Конституційна ідентичність як втілення установчої влади. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 69-88. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kolisnyk_v_p_konstytutsiina_identychnist_yak_vtillennya_ustanovchoyi_vlady_2022.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
6. Никорак О.Ю. Конституційна ідентичність: підходи, значення, проблеми. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Dorovid_Nykorak.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
7. Ковальчук В. Конституційна, громадянська та національна ідентичність через призму формування політичної нації в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. с. 65-76. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/517638.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).
8. Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму. *Конституційне право та конституційний процес в Україні*. 2015. № 2. с. 54-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2015_2_14 (дата звернення: 25.11.2022).
9. Звоздецька І. В. Конституція України як цінність суспільно-політичного розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. с. 109-113.
10. Барабаш Ю.Г., Летнянчин Л.І. Офіційна конституційна доктрина України: генеза та сучасний стан. *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку*: монографія / редкол.: О. В. Петришин (голова редкол.), В.А. Журавель (заст. голови редкол.), Н. С. Кузнєцова (заст. голови редкол.) [та ін.]; Нац. акад. прав. наук України. Харків. *Право*. 2021. С. 115-137.
11. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 81 Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 24.12.2019 р. № 9-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009v710-19> (дата звернення: 25.11.2022).
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" від 14.07.2021 р. № 1-р/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21> (дата звернення: 25.11.2022).
13. Окрема думка судді КСУ Мельника М.І. стосовно Висновку КСУ у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) вимогам статей 157 і 158 Конституції Укр аїни. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd03d710-18> (дата звернення: 25.11.2022).